

GLAGOLSKA VEZLJIVOST Z VIDIKA GLAGOLSKE KOOKURENCE V SLOVENSKI ZLOŽENI POVEDI

Andreja Žele

Oddelek za slovenistiko,

Filozofska fakulteta Univerze v Ljubljani

Key words: valency, valency verbal semantic groups, syntax of text

Summary: The paper discusses the valency features and particularities of those cases in which two or more verbs co-occur within a complex sentence. Valency verbal semantic groups provide the basis of the treatment, which later on focuses on an analysis of the possibilities for and the varying degrees of the valent co-existence of verbs from different but limited verbal semantic groups within the same sentence.

Ključne besede: vezljivost, glagolske vezljivostne pomenske skupine, besedilna skladnja

Povzetek: Prispevek obravnava vezljivostne lastnosti in posebnosti v primerih sopojavljanja dveh ali več glagolov v dvo- ali večstavčnih povedih. Za izhodišče obravnave je bilo treba vzeti vezljivostne pomenske skupine glagolov in v nadaljevanju analizirati možnosti in različne stopnje vezljivostnih soobstojev glagolov iz določenih pomenskih skupin v isti povedi.

0 Pojmi iz naslova

Vezljivost in z njo povezani skladenjski pojavi zahtevajo obravnavo na treh ravneh: na logični (tj. vzajemna smiselnost povedja in udeležencev), na pomensko- in strukturnoskladenjski in na izrazni ravnini; zlasti slednja z različno stopnjo izrazljivosti oz. z možnostjo obvezne in neobvezne izrazitve ali z nezmožnostjo izrazitve najbolj jasno razkriva posebnosti slovenske skladnje. Z dvoudeleženskimi glagoli, ki zajemajo oz. so vključeni v vse glagolske pomenske skupine, je možen popoln prikaz združevanja glagolske kookurence (tj. smiselna združljivost oz. sopojavitev glagolskih pomenov v povedkih znotraj zložene povedi) in udeleženske koreference (tj. obveznost/neobveznost skladenjskopomenskih odnosov

med udeleženci znotraj zložene povedi).¹ Koreferenco kot posledico kookurence omogočajo glagoli oz. povedki 'drugega/višjega razreda', imenovani tudi kot razlagalni oz. razmerni povedki, za katere je značilno, da pogosto vežejo tudi nepredmetne (propozicijske) udeležence, tipični predstavniki so npr. odvisniki.² Pri pomensko- in strukturnoskladenjski obravnavi v okviru posameznih glagolskih pomenskovezljivih skupin ima pomembno vlogo tudi vid, ki je tu upoštevan v smislu t. i. vidskega pomena stavka – tj. izbor vidskih vrednosti povedkov izhaja iz ustroja stavka in njegovih sestavnih delov.

1 Vezljivost v zloženi povedi

V dvo- ali večstavčnih povedih je tudi več glagolov, pretežno dvo- ali troudeleženskih, ki zahtevajo medsebojno pomenskosestavinsko ustreznost (t. i. glagolsko oz. povedkovo kookurencio ali sopojavljanje) in posledično logično pomensko-izrazno usklajenost možnih udeležencev (t. i. udeležensko koreferenco oz. udeleženski soodnos).

Pomenskosestavinsko zapletenejši glagoli oz. povedki višjega reda lahko v zloženi povedi vzpostavljajo kookurenčno/sopojavljajno/sodogajalno razmerje med t. i. jedrnim povedkom v matičnem stavku in notranjim povedkom v odvisnem stavku, tako da kot jedrni/matični povedki omogočajo oz. odpirajo skladenjske vloge navadno pomenskosestavinsko manj zapletenim glagolom oz. povedkom prvega reda v odvisnikih, tj. takim, ki načeloma ne uvajajo odvisnikov in je njihova vezljivost omejena na predmetne udeležence. Razmerje med matičnim povedkom in notranjim povedkom v odvisniku vzpostavlja koreferenčno/soodnosno razmerje med prvim udeležencem notranjega povedka in prvim udeležencem matičnega povedka pri glagolih tipa *odločiti se, priznati, odvaditi se, obljubiti, obvezati se* ipd. v *Peter se je odločil, da odpotuje, Peter je obljubil, da se bo*

¹ Aktualna raba zgledov je potrjena v Gigafidi, v besedilnem korpusu slovenskega jezika <http://demo.gigafida.net/>. Dostop december 2017.

² Delitev na a) povedke 'prvega/nížjega razreda', ki so povedki s konkretnimi glagolskimi pomeni s **samo** predmetnimi udeleženci v enostavni povedi, in na b) povedke 'drugega/višjega razreda' s pretežno nepredmetnimi udeleženci in udeleženskimi odvisniki (t. i. pomenskopodstavna določila) je za primerjalno analizo skladnje slovanskih jezikov predlagal Stanisław Karolak. Podrobneje je opisana v njegovi monografiji *Od semantyki do gramatyki*. Wybór rozpraw, Warszawa: Instytut Slawistyki PAN, 2001.

poboljšal, ter med prvim udeležencem notranjega povedka v odvisniku in drugim udeležencem matičnega povedka pri glagolih tipa *opominjati*, *sumiti*, *preprič(ev)ati* ipd. v *Peter je opominjal Ano, naj varuje skrivnost, Ana je prepričevala Petra, naj se oženi z njo*.

1.1 Vezljivostne pomenske skupine slovenskih glagolov

Razmerje glagol : povedek zahteva ločevanje med glagolsko vezljivostjo na ravni glagolskih leksemov in konkretno povedkovo vezljivostjo v okviru stavka.

Z vidika povedkove vezljivosti je smiselno upoštevati delitev povedkov na tiste 'prvega/nizjega razreda' s **samo** predmetnimi udeleženci v enostavni povedi in na povedke 'drugega/višjega razreda' (tudi t. i. razlagalni ali razmerni povedki) s predvsem nepredmetnimi udeleženci in udeleženskimi odvisniki (tudi t. i. propozicijski udeleženci oz. določila) v večstavni (zloženi) povedi.³

S ciljem večje poenotenosti pri primerjalni obravnavi slovanskih skladenj je nastala tudi poenotena in poenostavljena delitev glagolov na pomensko vezljivostne skupine: 1 statični glagoli (*biti*, *prebivati*, *ležati*, *stati*, *dotikati se* ipd.), 1.1 statičnorazmerni glagoli z nadpomenko *imeti* (*vsebovati*, *obsegati*, *želeti*, *hoteti* ipd.), 2 procesni glagoli (*postajati*, *trajati*, *boleti*, *celiti se* ipd.), 3 dogajalni glagoli (*dogajati se*, *preživljati*, *rasti* ipd.), 3.1 operativni glagoli (*ravnati*, *upravljati*, *usmerjati*, *gojiti* ipd.), 3.2 kreativni glagoli (*ustvarjati*, *oblikovati* ipd.), 3.3 destruktivni glagoli (*razbijati*, *ruvati*, *trgati* ipd.), 3.4 glagoli premikanja (*premikati (se)*, *gibati (se)*, *hoditi*, *iti* ipd.).⁴ S pomenskoscladenjskega vidika oz. glede na določen

³ Med razmerne povedke 'višjega razreda' sodijo tudi polnopomenski naklonski in fazni glagoli; nepolnopomensko uporabljeni naklonski in fazni glagoli pa so skupaj s pomožnimi glagoli samo sestavine povedja oz. povedka.

⁴ Tako je vodja projekta slovanskih skladenj z naslovom Primerjalna skladnja slovanskih jezikov druge polovice 20. stoletja S. Karolak (2001: 22–25) glede na vezljivostne zmožnosti glagole podrobneje delil na glagole 1) hotenja, prizadevanja, pričakovanja, 2) čutenja, 3) pohvale, nagrade, poplačila, povrnitve, 4) procesov – umiranja, rasti, usihanja/venenja, omedlevanja, 5) dejavnosti – hoje, sprehajanja, vožnje, branja, pisanja, govorenja, igranja, 6) dogodka – rojevanja, izginjanja, pojavljanja, vstopanja, odkrivanja, stvarjenja, 7) stanjskosti (*biti čist/zadolžen/zaljubljen/suh/suša*, 8) vede, znanja, resnice, vere, zavesti, razumevanja, 9) nameščanja, posajanja, prenehanja, pričakovanja, upanja, 10) vzroka (*povzročiti*, *sprožiti*), 11) zanikanja, ugovarjanja, oporekanja.

skladenjski pomen v povedi se našeti glagoli pojavljajo kot povedki prvega/nížjega razreda ali kot povedki drugega/višjega razreda.⁵

Zgornja posplošena delitev se prekriva z glavno splošno delitvijo glagolov na vezljivostne pomenske skupine v slovenščini (le da skupina t. i. operativnih glagolov zaobjema tudi glagole govorjenja/mišljenja/razumevanja, skupina t. i. destruktivnih glagolov pa glagole sprememb in splošnih sprememb s premikanjem).

Z vidika glagolske vezljivosti v slovenščini so izdelane glagolske skupine.⁶ Različna pomenskost in tvorjenost glagolov izoblikuje pomenskohierarhično vezljivostno mrežo tipa *premikati se – iti – stopati – korakati, delati – udarjati/tolči – sekati – cepiti* ipd.: 1) Specializirani glagoli telesnega in duševnega stanja, tipa *prebivati, stanovati, počivati, smejati se*, se vezljivostno prekrivajo s temeljnimi stanjskimi glagoli kot *bivati, nahajati se, ležati, čutiti* ipd.; 2) Specializirani glagoli ravnanja/upravljanja/ustvarjanja se glede na prevladujočo pomensko sestavino naprej delijo na: 2.1) Glagole omogočanja nastajanja/nastanka česa kot *organizirati, opremljati, osredotočati se*, ki se vezljivostno prekrivajo s temeljnimi glagoli omogočanja nastajanja/nastanka česa tipa *omogočati, pripravljati, prizadevati si* ipd., 2.2) Glagole s poudarjeno pomensko sestavino premikanja, tipa *nesti/nositi, lepiti, postaviti, čolnariti*, ki se vezljivostno prekrivajo s temeljnimi glagoli ravnanja s premikanjem in s samopremikanjem tipa *deti, namestiti (se), vzeti* ipd., 2.3) Glagole s poudarjeno pomensko sestavino sonahajanja/sopojavljanja/pripadnosti, tipa *zgrabiti, čakati, pestovati, pustiti, pomagati, nabrati, sprejeti*, ki se

⁵ Pod vplivom pomenskih delitev A. Wierzbicke (1972) S. Karolak (2001: 24–25) ločuje 'proste pomene' (pojčcia proste) in 'sestavljene pomene' (pojčcia zložone); sama proste glagolske pomene opredeljujem kot temeljne pomene, sestavljene glagolske pomene pa kot specializirane pomene. S. Karolak še dodaja logično ugotovitev, da na splošno v jezikih prevladujejo sestavljeni pomeni. T. i. sestavljene glagolske pomene deli v pomenske skupine glagolov 1) predvidevanja, pričakovanja, slutnje, 2) nadejanja, upanja, želje, 3) strahu, slutnje, 4) nanašanja, 5) obljuje, veljave, 6) govorjenja, 7) zmote, 8) pomoči, 9) laži, 10) namere, 11) zanimanja, 12) maščevanja, 13) oštevanja, zmerjanja, 14) raziskovanja, preiskovanja.

⁶ Glede na pomenskosladdenjsko vezljivost so se izoblikovale vezljivostne glagolske pomenske skupine. Pri tem sem se zgledovala po vezljivostni delitvi čeških glagolov na delu Větné vzorce v češtině (1987) F. Daneša in sodelavcev. Z vzorčnim korpusom glagolov (jezikovnosistemske netvorjenih in tvorjenih) sem zaobjela vse tipične značilnosti pomensko- in strukturnosladdenjske vezljivosti.

vezljivostno prekrivajo s temeljnimi glagoli ravnanja in upravljanja kot *ravnati, izvajati, upravljati, vplivati* ipd.; sestavina sonahajanja/sopojavljanja izpostavlja še delno vezljivostno prekrivnost s temeljnimi glagoli netvornih dogajanj in procesov tipa *pojavit se, nastati, spreminjati se*, pomenska sestavina pripadnosti pa izpostavlja delno vezljivostno prekrivnost s temeljnimi glagoli ravnanja s premikanjem kot *vzeti, pustiti* ipd., 2.4 Glagole s poudarjeno pomensko sestavino spremembe lastnosti, tipa *aktivirati, kisati, odpirati/zapirati (se)*, ki se vezljivostno prekrivajo s temeljnimi glagoli spremembe lastnosti kot *spreminjati (se), oblikovati, ohranjati* ipd. in ravnanja kot *izpolnjevati, izdelovati, pripravljati* ipd.; 3) Specializirani glagoli govorjenja, razumevanja in mišljenja, tipa *sporočati, signalizirati, ugotavljati, razumeti, spoznavati, preučevati*, se vezljivostno prekrivajo s temeljnimi glagoli govorjenja, razumevanja, mišljenja kot *govoriti, predstavljati (si), misliti* ipd.; 4) Specializirani glagoli s splošnim pomenom spremembe, tipa *rušiti se, prikazovati se, vznikati*, se vezljivostno prekrivajo s temeljnimi glagoli omogočanja nastajanja/nastanka česa kot *napravljati se, lotevati se, prizadevati si* ipd., ravnanja in samopremikanja kot *uresničevati se, uveljavljati se* ipd. Udeleženske vloge so iste kot pri temeljnih glagolih spremembe lastnosti; 5) Specializirani glagoli premikanja se vezljivostno delijo na a) desno nevezljive procesne glagole s poudarjenim potekom premikanja in na b) desno vezljive ciljno usmerjene glagole s poudarjenim ciljem/namenom in na c) dogodkovne glagole, pri katerih je poudarjena vsebina dogodka. Elementarni glagol *premikati se* in temeljna *hoditi* in *iti* s svojimi tvorjenkami vzorčno pokrivajo celotno vezljivost glagolov premikanja.

Tu predstavljena pomenskosestavinska hierarhična vezljivostna mreža, ki slovenske glagole deli v pet osnovnih skupin z več podskupinami, je eno izmed potrebnih izhodišč za vse pomenskoscladenjske obravnave o stavčnih in nadstavčnih razmerjih, tudi za kookurenco, koreferenco ipd.

1.2 Kookurenca (povedkovo sopojavljanje/sodogajanje) in koreferenca (udeleženski soodnos) glede vezljivostne pomenske skupine slovenskih glagolov

Poleg kookurenčnega razmerja med glagoli oz. povedki višjega reda kot t. i. jedrnimi oz. matičnimi povedki in notranjimi povedki v odvisnikih kot propozicijskih udeležencih se z njunimi udeleženskimi vlogami in ustreznimi udeleženci hkrati vzpostavlja tudi koreferenčno udeležensko razmerje. Slednje znotraj zložene povedi omogoča tudi vezljivostno vključevanje istega udeleženca v dve različni povedkovi vezljivostni polji v različnih udeleženskih vlogah, npr. *Peter je obljubil, da se bo* [on]

poboljšal. Lahko rečemo, da kookurenčnost v prvi vrsti izraža pomenskosestavinsko združljivost določenih vrst glagolov v povedkih, na drugi stopnji pa se pridružuje še pogoj koreferenčnosti/nekoreferenčnosti udeležencev v udeleženskih vlogah.

1.2.1 Kookurenca (povedkovo sopojavljanje/sodogajanje) z vidika podredja v slovenščini

Pomenskosestavinska družljivost oz. kookurenčnost je jasno razvidna pri sopostavitvi določenih vrst glagolov: **1) glagoli odločitve, privolitve in obljube** (*odločiti se za, dogovoriti se, sporazumeti se, obljubiti ...*) **niso** kookurenčni z **glagoli stanja, neodvisnega od volje vršilca/nosilca**, npr. bolezn, pohabljenosti, sramu, zmedenosti, inteligentnosti, podobnosti, **tudi ne** z **glagoli volje**, npr. hotenja, želje, poželenja, tudi ne z **glagoli občutenja**, npr. milosti, ljubosumnosti, zavisti, sovraštva, npr. **Peter se je odločil zboleti, *Peter je obljubil Ani, da bo zbolel, *Peter se je dogovoril, da zasovraži Anino prijateljico, *Peter je obljubil Ani, da bo zasovražil njeno prijateljico*; **2) glagoli resignacije in tolerance** (*sprijazniti se z/s ...*) **so** kookurenčni z **glagoli stanja, neodvisnega od volje vršilca/nosilca**, npr. bolezn, pohabljenosti, sramu, zmedenosti, inteligentnosti, podobnosti, npr. *Janez se je sprijaznil s tem, da je pohabljen / s svojo pohabljenostjo, Ana se je sprijaznila s tem, da je plaha / s svojo plahostjo*, **niso** pa kookurenčni z **glagoli volje, tudi ne** z **glagoli odločitve, pobude** in ne z drugimi **operativnimi glagoli**, pri katerih je relevantna tudi udeleženska koreferenčnost/nekoreferenčnost, npr. nesmiselni **Peter se je sprijaznil s tem, da sovraži Ano* (nasproti smiselnemu *Janez se je sprijaznil s tem, da ga Ana sovraži*), nesmiselni **Janez se je sprijaznil s svojo odločitvijo stopiti v zakon* (nasproti smiselnemu *Janez se je sprijaznil z odločitvijo staršev, da mora stopiti v zakon*), koreferenčna dvoumnost udeležencev dopušča izbiro pravilnega ali nepravilnega razumevanja primerov kot *Janez tolerira to, da gleda na televiziji vse serije* (nasproti enoumnemu *Janez tolerira Ani to, da gleda na televiziji vse serije*) ipd.; **3) glagoli odpuščanja, oprostitev, dopustitev niso** kookurenčni z **glagoli stanja, neodvisnega od volje vršilca/nosilca**, npr. bolezn, pohabljenosti, sramu, zmedenosti, inteligentnosti, podobnosti, npr. **Janez je oprostil Tončki, da je inteligentna*, in **so** kookurenčni z **glagoli odločitve, pobude** in z drugimi **operativnimi glagoli**, npr. *Janez ji je oprostil, da je odšla od njega, Janez jim je prizanesel, tako da ni dajal nepotrebnih nauk* ipd.

1.2.2 Koreferenca (udeleženski soodnos) z vidika podredja v slovenščini

V podredni zloženi povedi koreferenco omogočajo glagoli oz. povedki 'drugega/višjega razreda' ali t. i. razlagalni oz. razmerni povedki, ki lahko

vežejo tudi nepredmetne propozicijske udeležence v obliki stavčnih odvisnikov. In glede na pomenskosestavinskost jedrnega glagola v matičnem stavku zložene povedi ločujemo: **1) obvezno koreferenco 1.1)** prvega notranjega udeleženca v odvisnem stavku s prvim udeležencem (z vršilcem/nosilcem dejanja V/Nd) jedrnega matičnega povedka z glagoli samodelovanja, samousmerjanja oz. vzvratnega delovanja, tj. predvsem z glagoli samo(vz)podbude v povedku, ki zahtevajo stalno (tj. pri vseh povedkih večstavčne povedi) tvorno ali netvorno udeležbo izhodiščnega vršilca/povzročitelja/pobudnika, npr. *odločiti se, priznati, izpovedati (se), izogniti/izogibati (se), izgovoriti (se), odvaditi se, obljubiti, obvezati se, obtoževati se, kriviti se, skleniti, rešiti se, prevarati se, obvarovati se, presenečati, razburjati* ipd. v *Peter se je odločil, da odpotuje* (tudi: *Peter se je odločil za potovanje*), *Peter je priznal sodniku, da je ukradel uro* (tudi: *Peter je priznal, da je ukradel uro, Peter je priznal krajo ure*) *Peter je obljubil staršem, da se bo poboljšal* (tudi: *Peter je obljubil, da se bo poboljšal*), in **1.2)** prvega notranjega udeleženca v odvisnem stavku z drugim udeležencem (s prizadetim ali prejemnikom dejanja) jedrnega/matičnega povedka z vplivajnskimi/ciljnimi glagoli tipa *obvezati, očitati, opominjati, oponašati, spodbujati, nagovarjati, nadlegovati, osramotiti, ponižati, sumiti, preprič(ev)ati, zahtevati, pritiskati na* ipd. v *Peter je obvezal Ano, naj varuje skrivnost, Ana je prepričevala Petra, naj se omoži z njo* (tudi: *Ana je prepričevala Petra na možitev z njo*), *Ana je prepričala Petra, da se je odpovedal karieri* (tudi: *Ana je prepričala Petra k odpovedi politične kariere*), *Marija je opominjala Marka, naj je ne moti*; **2) neobvezno koreferenco** prvega notranjega udeleženca v odvisnem stavku s prvim ali drugim udeležencem (z vršilcem/nosilcem dejanja V/Nd ali s prizadetim ali prejemnikom dejanja Pr/Pre_d) jedrnega/matičnega povedka, npr. */pre/strašiti se, /raz/veseliti se, /raz/žalostiti se, odkrivati, spominjati se, pomniti, spoznavati, povpraševati, poizvedovati, privaditi se, navaditi se* ipd. v *Peter se je prestrašil, da je izgubil denar* (nasproti *Peter se je prestrašil, da je Ana izgubila denar*), *Janez je prestrašil znanca, da umira* (nasproti: *Janez je prestrašil znanca, da njun prijatelj umira*, nasproti: *Janez se je prestrašil, da umira*), *Peter se je razveselil, ker je podedoval imetje po stricu* (nasproti: *Peter se je razveselil starše, ker je podedoval imetje po stricu*, nasproti: *Peter je razveselil ženo, ker je njun sin podedoval imetje po stricu*) in **3) obvezno nekoreferenco** prvega notranjega udeleženca v odvisnem stavku s prvim ali drugim udeležencem (z vršilcem/nosilcem dejanja V/Nd ali s prizadetim/prejemnikom dejanja Pr/Pre_d) jedrnega/matičnega povedka, npr. *domnevati, upati, pričakovati, distancirati se, tolerirati, upoštevati, prizanašati* v npr. *Andrej je domneval, da Ivana pred njim nekaj skriva* ipd.

1.2.2.1 Posebnost so koreferenčna razmerja pri neosebni naklonski uporabi glagola kot npr. v *Petru se je posrečilo oditi z doma / Petru se je posrečilo, da je odšel od doma / Petru se je posrečil odhod od/z doma, Ani je preostalo zateči se v najbližje zavetišče / Ani je preostalo, da se je zatekla v najbližje zavetišče / Ani je preostal pobeg v najbližje zavetišče, Juretu je uspel vzpon na vrh / Juretu je uspelo, da se je vzpel na vrh*, kjer razmerje oz. odnos še poudarja koreferenčni udeleženec nosilec dejanja v dativu.

1.2.2.2 Še nekaj primerov obvezne koreference (1), neobvezne koreference (2) in obvezne nekoreference (3) za dvoudeleženske glagole s pozicijskim udeležencem:

1) z glagoli kot *prepričevati se, opogumljati se, ponašati se, bahati se, obvezovati se, obljubljeni (si), očitati (si), izgovarjati se, upirati se* ipd. v *Prepričuje se / Opogumlja se / Ponaša se / Baha se / Obvezuje se / Obljublja (si), da on sam to zmore, Očita si, da sam ni dovolj ukrepal ...*

2) z glagoli kot *vedeti, upirati se, zavedati se, izgovarjati se, spominjati se, tožiti se, obžalovati, potrditi* ipd. v *Avtorica je vedela, da sama ne more preprečiti, Oče se je upiral, da bi njegovi otroci bili v slabi šoli, Tone se je zavedal, da sam/drugi ne morejo preprečiti nesreč, Prebivalci bloka so potrdili, da so oni/sosedji prišli domov ...*

3) z glagoli kot *slišati, posumiti, zahvaliti se, opazovati, ogledati si, opazovati, spremljati, vedeti* ipd. v *Obiskovalci so slišali, da so se v mestu naselili begunci, Tone je posumil, da je prijatelj dobil podkupnino, Gostitelj se je zahvalil, da so pevci obiskali njegovo gostišče, Obiskovalci so si radi ogledali, kaj s tolikšnimi tacami se skriva v kraški jami, Eksperti so opazovali in spremljali, kako ljudje s posebnimi starimi orodji izdelujejo že pozabljene izdelke, Z zanimanjem so opazovali to, kako urejajo jetniško sobo, Tone rad poslušal o tem, kako so bežali čez mejo, Sovražil/Zagovarjal/Zanikal je to, kar so drugi odobraval* ipd.

1.2.3 Glagolska vezljivost glede na vrsto glagolov in udeležencev

Pomenska usmerjenost glagola napoveduje število in vrsto možnih udeleženskih vlog. Glagol se lahko omejuje na samoobvladovanje oz. samodelovanje **znotraj istega udeleženca**, *Peter se je sprijaznil s tem, da je bolan, *Peter se je sprijaznil s tem, da sovraži svoje najbližje, *Peter se je sprijaznil s tem, da se je sam tako odločil*. V teh primerih se znotraj istega sporočila in v okviru istega udeleženca potrjuje logična nezdružljivost zavestnega in nezavestnega delovanja.

Ko pa je glagolski pomen usmerjen na **več udeležencev**, več udeležencev praviloma vzvratno dopušča tudi širšo in tem bolj raznovrstno sopojavnost glagolov, npr. *Peter se je sprijaznil s tem, da je prijatelj bolan, Peter se je*

sprjaznil s tem, da prijatelj sovraži svoje najbližje, Peter se je sprjaznil s tem, da se je prijatelj tako odločil.

2 Kookurenca (sopojavljanje/sodogajanje) in koreferenca (soodnos) glede na vidske pomene stavčnih povedi

Pri pomensko- in strukturnoskladenjski obravnavi v okviru posameznih glagolskih pomenskovezljivih skupin je upoštevan tudi vid – tako z vidika tvorjenosti glagolov (npr. predponsko-priponskih tvorjenk ali sestavljenk)⁷ kot tudi v smislu t. i. vidskega pomena stavka,⁸ ki naj bi se ga dalo docela razbrati šele iz stavčnega položaja, ki zaobjema celotno stavčno organizacijo glagola in njegovih udeležencev.

2.1 Vid in čas

⁷ Vpliv tvorjenosti besed na njihovo vezljivost obravnava A. Vidovič Muha v razpravi *Glagolske sestavljenke – njihova skladenjska podstava in vezljivostne lastnosti* (1993). S primerjanjem glagolskih sestavljenk z njihovimi skladenjskopodstavnimi glagoli in z ustreznimi nesestavnimi glagoli, npr. *izpisati : pisati iz : pisati*, z upoštevanjem celotnega gradiva SSKJ ugotavlja, da je predponsko obrazilo pretvorba (vsaj) enega skladenjskopodstavnega glagolskega razmerja, kar zoži vezljivostno polje tvorjenega glagola (izjema so sestavljenke s samo faznim oz. zlasti vidskim predponskim obrazilom). V razmerju med sestavnim (tvorjenim) in nesestavnim glagolom pa so spremembe predvsem v okviru leva – desna vezljivost, npr. *izbuljiti oči : buljiti* ipd.

⁸ J. Orešnik (1994: 19, 67–77, 79) govori o "vidskem pomenu stavka", in poleg navadnega glagolskega vida posameznih glagolov po C. S. Smithovi opredeljuje tipe univerzalnih vzorčnih stavčnih položajev s časovnimi značilnostmi stanje +/-, telično +/-, trajno +/-: a) stanje, b₁) netelično/b₂) telično dogajanje, c₁) netelični/c₂) telični dogodek (a) *Kmetija stoji na hribu*, *Zna grško*, *Je priden*, b₁) *Sprehaja se po parku*, *Smeji se*, b₂) *Zidal je most*, c₁) *Potrkal/Zakašljaj je*, c₂) *Razbil se je*, *Zadel je tarčo*). Našteti vzorčni položaji glagolov v stavkih poudarjajo vsakokratno možno specifičnost povedkovega organiziranja določenih udeležencev v določenih udeleženskih vlogah, kar se odraža v spreminjanju sporočilnosti. Šele povezava lastne vidske vrednosti glagola v povedku in časovnega ustroja konkretnega stavčnega položaja dá vidski pomen stavka.

Vidskost je že v pomenskosestavinskosti glagolov,⁹ zato vpliva tudi na oblikovanje različnih pomenskoskladenjskih razmerij v povedi; vidske pomene stavkov oz. povedi pa obravnavamo glede na časovno-pomenska razmerja med povedki. Časovna razmerja med povedki v dvo- ali večstavčnih povedih namreč zahtevajo usklajenost vidskih vrednosti v povedke vključenih glagolov s t. i. časovnim ustrojem stavčnih položajev, kar celotni obravnavani povedi daje določen vidski pomen. Smiselna časovno-pomenska razmerja je možno predvideti z glagolsko kookurenco in udeležensko koreferenco. Jedrni matični povedek (tj. povedek matičnega stavka) glede na svojo vidskopomensko skupino določa možno vidskopomenskost notranjega povedka (tj. povedka v odvisniku oz. v propozicijskem udeležencu), npr.: **1)** predhodnost vsebine/pomena notranjega povedka glede na jedrni matični povedek – tipični glagoli v matičnem povedku so **glagoli presoje**: *obdolžiti, obsojati, očitati, oponesti, potrditi, pozabiti, priznati, tožiti, zanikati, zatajiti ...* v *Pozabila je, da je včeraj govorila drugače, Potrdili so, da se je zgodila nesreča* (nasproti nekaterim možnostim časovno neaktualne rabe, npr. *Pozabila je, da ji zdravnik prepoveduje kajenje, Obdolžuje ga, da jo zanemarja ...*) ipd., **2)** naslednjost (navadno tudi posledičnost) vsebine/pomena notranjega povedka glede na jedrni matični povedek – tipični glagoli v matičnem povedku so **glagoli napovedi**: *čutiti, napovedati, obljubiti, odrediti, predlagati, predvideti, prerokovati, pričakovati, pripravljati se, slutiti ...* v *Oče je predvidel, da hčerko pošlje v tujino, Prerokuje/Sluti, da ga čakajo hujši časi* ipd., **3)** istočasnost vsebine/pomena notranjega povedka in jedrnega matičnega povedka – tipični glagoli v matičnem povedku so **glagoli zaznave**: *gledati, izkazovati, ogledovati, opazovati, pokazati, poslušati, videti ...* v *Opazoval je, kaj se dogaja, Poslušal je, kako pojejo ptice* ipd., **4)** istočasnost ali predhodnost vsebine/pomena notranjega povedka glede na jedrni povedek – tipični glagoli v jedrnem matičnem povedku so **glagoli govorjenja**: *kritizirati, lagati, odobravati, poizvedovati, posmehovati se, povpraševati, pretvarjati se, pritoževati se, spominjati se, zasmehovati ...* v *Kritizira, kaj delajo ali Kritizira, kaj so delali, Pretvarja se, da vse ve ali Pretvarja se, da je vse slišal*; pri **glagolih rekanja** pa je poleg istočasnosti in predhodnosti možna tudi naslednjost, npr. *Pravi / Povedala je, da se uči slovensko / da se je učila slovensko / da se bo učila slovensko, Peter je prepričeval mater, naj imetje prepusti najmlajšemu, Peter je prepričeval Ano, da se je Ivan preselil v mesto* ipd.

⁹ Vid je tudi v slovenščini obravnavan kot stalna (inherentna) slovnična lastnost in zato tudi kot slovarskokategorialna lastnost glagolov (Vidovič Muha 2000: 34).

Določujočo in kvazidoločujočo propozicijo v vlogi prilastkovnega odvisnika pa ločuje istočasnost oz. neistočasnost dogajanja ali stanja v glavnem nadrednem in odvisnem stavku, npr. *Z druge strani je pritekel pes, ki je lajal* (določujoča p.) nasproti *Z druge strani je pritekel pes, ki je zalajal* – *Z druge strani je pritekel pes in zalajal* (kvazidoločujoča p.).

3 Stavčne povedi z vidika možnih združevanj glagolske kookurence (sopojavljanja/sodogajanja), udeleženske koreference (soodnosa) in vidskega pomena

Združevanje glagolske vezljivosti z glagolsko kookurencjo (tj. smiselna združljivost glagolskih pomenov v povedkih znotraj iste povedi) in udeležensko /ne/koreferenco (tj. soodvisnost udeležencev ali nezmožnost soobstoja udeležencev) se še najbolj nazorno in popolno kaže pri dvoudeleženskih glagolih z enim ali dvema propozicijskima udeležencema oz. udeležencema v obliki izglagolskega samostalnika ali odvisnega stavka: *Prepričuje se / Opogumlja se / Ponaša se / Baha se / Obvezuje se / z delom, Obljublja (si) uspeh / Očita si za uspeh, Oče se je upiral slabemu uspehu (svojemu slabemu uspehu / slabemu uspehu otrok), Tone se je zavedal nezmožnosti preprečitve nesreč, Prebivalci bloka so potrdili prihod (svoj prihod / prihod sosedov) domov, Obiskovalci so slišali za naselitev beguncev, Prisotni opazujejo približevanje skupine cilju, Obiskovalci so si radi ogledali skrivanje pošasti v kraški jami, Od njih se pričakuje samo zmago* ipd.

3.1 Stavčne povedi z dvema možnima propozicijskima udeležencema omogočajo uporabo glagolov s poudarjenim razmernim pomenom, npr. uporabo *povzročiti, omogočiti* v: *Preselitev Marije v Ljubljano je **povzročila** Novakovo oddajanje sobe študentom, Molčanje naroda je **povzročilo** zaskrbljenost družbenih analitikov, Spanec otroka od sedmih naprej je **omogočal** pripravo hrane, Zapiranje trgovin šele ob devetih večer je **omogočilo** kupovanje živil šele pozno popoldne ali zvečer, Pokvarjenost ljudi **omogoča** velike kraje družbenega premoženja*, s tem da *povzročiti* že vključuje tudi vzorčno-posledični vidski pomen, medtem ko npr. *omogočiti* za natančnejšo vidkopomensko določitev potrebuje tudi časovno prislovno določilo (gl. zgoraj). Nasprotno pa lahko pomensko bolj specializirani glagoli v vlogi t. i. višjih povedkov vežejo tudi predmetne udeležence, npr. *Ljudje še vedno **raziskujemo** in **preučujemo** tako najmanjše kot najbolj zapletene delce bivanja* ipd.

kot so prikazali in dokazali vsi zgornji primeri, medsebojna povezovanja in soodvisnosti slovnično-pomenskih pojavov še dodatno odkrivajo posamezne lastnosti in posebnosti jezika.

3.2 Udeležensko križanje ali zlivanje povedij pa omogočata tudi koncentracijo propozicijskih razmerij znotraj enostavne povedi, npr. *Videl je Janeza izstopati* ← *Videl je Janeza + Janez je izstopal* in *Janez se je vrnil bolan* ← *Janez se je vrnil + Ko ser je vrnil, je bil bolan*. Vse naštetu pa je možno samo z določenimi možnimi sopojavnostmi glagolov povedku in samo z možnimi soodnosnostmi udeležencev v udeleženskih vlogah (Grepl, Karlík 1998: 355; Hrbáček 1994: 21).

4 Glagolska vezljivost z vidika glagolske kookurence potrjuje tudi svojo medpropozicijsko vlogo in sega v nadpovedno/besedilno skladnjo; ujeta v stavkotvorna in besedilotvorna merila izraža skladijske posebnosti posameznega jezika

Viri in literatura

- Daneš, František idr. 1987. *Větné vzorce v češtině*. Praha: Academia.
- Gigafida = Besedilni korpus slovenskega jezika <http://demo.gigafida.net/>. Dostop december 2017.
- Grepl, Miroslav, Karlík, Petr. 1998. *Skladba češtiny*. Praha: Votobia.
- Hrbáček, Josef. 1994. *Nárys textové syntaxe spisovné češtiny*. Praha: TRIZONIA.
- Karolak, Stanisław. 2001. *Od semantyki do gramatyki*. Wybór rozpraw. Warszawa: Instytut Słowistyki PAN.
- Orešnik, Janez. 1994. *Slovenski glagolski vid in univerzalna slovnica*. Ljubljana: SAZU.
- Simeon, Rikard. 1969. *Enciklopedijski rječnik lingvističkih naziva*. Zagreb: Matica hrvatska.
- Vidovič Muha, Ada. 1993. Glagolske sestavljenke – njihova skladijska podstava in vezljivostne lastnosti (Z normativnim slovensko-nemškim vidikom). *Slavistična revija* XLI/1. 161–192.
- Vidovič Muha, Ada. 2000. *Slovensko leksikalno pomenoslovje. Govorica slovarja*. Ljubljana: Znanstveni inštitut Filozofske fakultete.
- Wierzbicka, Anna. 1972. *Semantic Primitives*. Frankfurt: Athäneum.